Otrzymano: 25.06.2026
Poprawiono: 7.09.2026
Przyjęto: 15.09.2026

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY-ND 4.0 International) license https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0

Kultura Media Teologia

ISSN 2081-89-71
2026 nr 67, s. 27–44
https://doi.org/10.21697/kmt.2026.67.02

ks. Jan Andrzejewski
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
https://orcid.org/ 0009-0003-6644-8721

Znaczenie średniowiecznych obrzędów w historii Wigilii Zesłania Ducha Świętego

The role of medieval rituals in the history of the Vigil of Pentecost

Abstract
This study aims to show the medieval influence on the history of the ceremonies of the Vigil of Pentecost in the Roman Rite. Based on available historical sources and liturgical books, the author describes the development of this solemn liturgy from its origins in early Christianity, through the Middle Ages, to the present day, considering the liturgical reforms that have impacted the current status of these rites within the Church's public prayer.

Keywords
liturgy, the Vigil of Pentecost, the Ordines Romani, the Missal of Pius V, liturgical reform, medieval liturgy

Abstrakt
Opracowanie ma na celu ukazanie średniowiecznego wpływu w historii obrzędów Wigilii Zesłania Ducha Świętego w rycie rzymskim. Autor, odwołując się do dostępnych źródeł historycznych i ksiąg liturgicznych, opisuje proces formowania się tej uroczystej liturgii od jej korzeni sięgających starożytności chrześcijańskiej, przez okres średniowiecza aż po czasy współczesne, uwzględniając reformy liturgiczne, które miały wpływ na obecny status tych obrzędów w modlitwie publicznej Kościoła.

Słowa kluczowe
liturgia, Wigilia Zesłania Ducha Świętego, Ordines Romani, mszał Piusa V, reforma liturgiczna, liturgia średniowieczna

Wstęp

Uroczystość Zesłania Ducha Świętego jest niewątpliwie jedną z najważniejszych w ciągu całego roku liturgicznego, zajmując wraz z niedzielą Zmartwychwstania Jezusa Chrystusa szczególne miejsce w hierarchii świąt katolickich. Ten szczególny dzień Pięćdziesiątnicy zapisał się w historii ludzkości niezwykłym zstąpieniem Ducha Świętego w widzialnej postaci „jakby języków ognia" (Dz 2, 3) na Apostołów, którzy od tego momentu zaczęli pełnić swą posługę pasterską przez głoszenie słowa Bożego i udzielanie sakramentów świętych. Dlatego też w tę wielką uroczystość obchodzimy także szczególną rocznicę objawienia i ogłoszenia światu Kościoła Świętego, który – założony przez Chrystusa – tego dnia umocniony siedmiorakimi Darami Ducha Parakleta zaczął pełnić swą niezwykłą misję przedłużania na ziemi zbawczego dzieła Odkupiciela, z którego błogosławionej Męki czerpią swą nadprzyrodzoną skuteczność wszystkie sakramenty Kościoła, przez które udzielane są nam nieprzebrane skarby łaski Bożej. Zaiste jest to dzień wielkiej wagi w życiu Kościoła, w życiu każdego człowieka wierzącego – a jednak, jak nam pokazuje doświadczenie pracy duszpasterskiej, jakże brakuje takiej świadomości w ludzie Bożym, odkupionym Przenajdroższą Krwią Jezusa Chrystusa. Jakże często ta wielka uroczystość przechodzi jakby niezauważona – niedziela, jak każda inna – i niewielu wiernych zdaje sobie sprawę z jej znaczenia; być może także z tego powodu, że ta uroczystość nie wyróżnia się już zewnętrznie, liturgicznie na tle pozostałych niedziel roku. Jednak nie zawsze tak było. Przez długie wieki ranga tej uroczystości była podkreślona przez przedłużającą ją przynajmniej od IX wieku oktawę (*Ordo Romanus* [OR] XIII), która podobnie jak wielkanocna nie dopuszczała obchodu żadnych innych świąt, a kończyła się uroczystością Trójcy Przenajświętszej. Przez całą oktawę w Mszach Świętych – z których każda miała własne teksty – była śpiewana, czy też odmawiana sekwencja z uroczystości, a także w Oficjum powtarzano teksty z uroczystości, dodając za każdym razem homilie Ojców do poszczególnych fragmentów Ewangelii czytanych w tych dniach. Także przypadające w tym samym tygodniu *Quatuor Tempora*[1] letnie nabrały liturgicznie charakteru świątecznego wskutek tej oktawy, choć wciąż pozostawały dniami postu. Przez całą oktawę ulegały zmianom modlitwy Kanony Mszy Świętej – *Communicantes* oraz *Hanc igitur*, w której wspominano w sposób szczególny ochrzczonych w Wigilię uroczystości. Bowiem tym, co od dawnych wieków zdecydowanie wyróżniało Pięćdziesiątnicę wśród innych świąt, upodabniając

1 „Suche Dni" to w tradycji rzymskiej kwartalne dni modlitwy i postu, które miały miejsce w środę, piątek i sobotę po III. niedzieli Adwentu, po I. niedzieli Wielkiego Postu, po uroczystości Zesłania Ducha Świętego oraz po uroczystości Podwyższenia Krzyża Świętego (14 IX). Według dawnej dyscypliny w te dni obowiązywał post ścisły (ilościowy wraz ze wstrzemięźliwością od pokarmów mięsnych). W środy Suchych Dni były wyjątkowo dwie lekcje przed Ewangelią, a w soboty było ich aż sześć – pięć ze Starego i jedna z Nowego Testamentu (Righetti, 1969, 41-47).

jednocześnie do uroczystości Zmartwychwstania Pańskiego, była właśnie uroczysta liturgia wigilijna, podczas której – jak na Wielkanoc – udzielano uroczyście sakramentu chrztu świętego. Tym szczególnym obrzędom chcemy poświęcić to krótkie opracowanie, badając znaczenie średniowiecznych ksiąg liturgicznych i obrzędów w historii tej części obchodów tajemnicy Zesłania Ducha Świętego – z odniesieniem do ich źródeł starożytnych i ukazując ich wpływ na liturgię Kościoła aż po czasy współczesne.

1. Ukształtowanie obrzędów wigilijnych w średniowieczu

1.1. Wigilia Zesłania Ducha Świętego w pierwszych wiekach

Na podstawie źródeł historycznych możemy stwierdzić, że jedną z podstaw kształtowania obrzędów własnych uroczystości Zesłania Ducha Świętego był zwyczaj udzielania w czasie jej nocnej Wigilii, sakramentu chrztu świętego katechumenom, którzy z jakiegoś powodu nie mogli go przyjąć w czasie Wigilii Świętej Nocy Zmartwychwstania Pańskiego. Już Tertulian zapisał, że drugim dniem (poza Wielką Sobotą), w którym uroczyście udziela się chrztu, jest Pięćdziesiątnica, gdy upłynęło już wystarczająco czasu, by przygotować i pouczyć katechumenów (*De Baptismo*, XIX, 54). Zwyczaj ten zaczął się utrwalać na początku IV wieku, zyskując niemal rangę prawa – co oznacza, że przynajmniej w niektórych miejscach istniał już od jakiegoś czasu. Choć u Egerii nie znajdujemy wzmianki o takich obrzędach w Jerozolimie, to w kazaniach św. Augustyna i św. Leona Wielkiego wygłoszonych z okazji Pięćdziesiątnicy wielokrotnie ma miejsce odniesienie do neofitów ochrzczonych w poprzedzającą noc (Righetti, 1969, 312). Zresztą w V wieku św. Leon Wielki zalecał biskupom sycylijskim, by naśladowali przykład św. Piotra Apostoła, który w dniu Zesłania Ducha Świętego ochrzcił trzy tysiące osób (*Epist. XVI ad universos episcopos per Siciliam constitutos*; PL LIV, col. 695B-704). W GeV[2] 591 znajdujemy wyraźne wskazanie, że w Sobotę Pięćdziesiątnicy sprawuje się obrzędy chrztu, jak w noc paschalną. Sam związek Wigilii Zesłania Ducha Świętego z sakramentem chrztu świętego sięga zatem początków kształtowania się liturgii rzymskiej. Choć nie mamy źródeł wskazujących konkretnie na inne elementy tej Wigilii w starożytności, wiemy jednak że od samego początku całonocne czuwanie od wieczora Wielkiej Soboty do świtu niedzieli Zmartwychwstania Pańskiego stało się wzorem dla pozostałych Wigilii niedzielnych, czyli nocnych modlitw, na które składała się psalmodia, lektura Pisma Świętego oraz oracje czy kolekty (Batiffol, 1895, 2-5). Te nocne zebrania kończyły się Mszą o świcie uroczystości. Z całą pewnością nie inaczej było w przypadku

2 Najstarszy manuskrypt Sakramentarza Gelazjańskiego pochodzi z VIII wieku (rok 750 – znajduje się w Bibliotece Watykańskiej).

wielkiej uroczystości Zesłania Ducha Świętego, obchodzonej w niedzielę, pięćdziesiątego dnia po Zmartwychwstaniu Pańskim. Schuster wskazuje, że w pierwszych wiekach w Rzymie ta celebracja wigilijna miała miejsce – jak w Wielką Sobotę – w bazylice na Lateranie, w nocy z soboty na niedzielę (*Liber Sacramentorum,* t. 4, 175). W tych starożytnych obrzędach należy także upatrywać korzeni wspaniałego nabożeństwa, które rozwinie się w wiekach następnych.

1.2. Obrzędy wigilijne w średniowieczu

We wczesnym średniowieczu rzymski zwyczaj uroczystego udzielania chrztu świętego dwa razy do roku – na Wielkanoc i Zesłanie Ducha Świętego – stawał się prawem także w pozostałych częściach Europy, jak o tym świadczą choćby wskazania pasterskie pierwszego arcybiskupa Salzburga – Arno, wydane przy okazji synodu prowincjalnego w Reisbach w roku 798: *Baptismum publicum constitutis temporibus per II vices in anno faciat, in Pascha, in Pentecosten; et hoc secundum ordinem traditionis Romanae debet facere* (*Arnonis Instructio Pastoralis*, n. IIII; w: *Monumenta Germaniae Historica*, t. II, pars I, Hannoverae 1904, 198).

Szczególnie cennym źródłem wiedzy o liturgii wczesnośredniowiecznej są *Ordines Romani*. Są to zbiory konkretnych wskazań liturgicznych co do sposobu i czasu spełniania świętych obrzędów, które można nazwać prototypami późniejszych ceremoniałów, a w sposób szczególny ogłoszonego przez Stolicę Apostolską „Ceremoniału Biskupiego". Teksty poszczególnych *Ordines* przetrwały do naszych czasów w licznych manuskryptach przechowywanych w znaczniejszych bibliotekach europejskich, a dziś w liczbie pięćdziesięciu są nam łatwiej dostępne dzięki ich edycji krytycznej opracowanej w wieku XX przez M. Andrieu (*Les Ordines Romani du Haut Moyen Age*). I tak np. w *Ordo* XI, którego najstarsze manuskrypty zachowały się z IX w., odnajdujemy opis uroczystych obrzędów chrztu świętego oraz bierzmowania w Wielką Sobotę w czasie liturgii nocy Zmartwychwstania Pańskiego. Obrzędy chrztu są poprzedzone poświęceniem wody chrzcielnej w baptysterium, które w czasie tej liturgii następuje po poświęceniu świecy (paschału) oraz proroctwach przewidzianych na ten dzień. Biskup dokonuje tego poświęcenia odmawiając modlitwy przewidziane przez sakramentarz, po czym udziela wspomnianych sakramentów. Tym, co nas tu interesuje, jest końcowa wzmianka, że ten sam porządek chrzcielny zachowuje się także *in sabbato pentecosten*, tj. w Wigilię Zesłania Ducha Świętego (OR XI, 96-105). Podobnie *Ordines* XVI i XVII – oba zachowane w kodeksach z VIII wieku – wskazują, że w Wigilię Pięćdziesiątnicy wszyscy zachowują post, a wszystkie święte obrzędy, tak co do porządku lekcji, jak i chrztu[3], sprawuje się, jak

3 Warto zauważyć, że *Ordo* nie wspomina o powtórzeniu w Wigilię Zesłania Ducha Świętego poświęcenia świecy, ale odnosi się wprost do lekcji (proroctw) oraz liturgii chrzcielnej.

w Wielką Sobotę (OR XVI, 49; OR XVII, 115). Także niektóre manuskrypty z końca VIII wieku zawierające *Ordines* XXIV oraz XXVII wspominają o podobieństwie Soboty Pięćdziesiątnicy do Wielkiej Soboty (OR XXIV, 54; OR XXVII, 51). Wprost nakazują to dalsze *Ordines* z tego samego okresu: XXVIII (n. 85), XXVIII A (n. 23-24), XXX B (n. 67), XXXI (n. 94) oraz XXXII (n. 33) w jednym z dwóch manuskryptów.

Righetti, powołując się na zdanie Martène'a, stwierdza, że poświęcenie ognia i świecy nie wchodziło zasadniczo do tych obrzędów, z wyjątkiem niektórych Kościołów gallikańskich. Prawdopodobnie ze względu właśnie na zwyczaj tych ostatnich, w niektórych manuskryptach odnajdujemy przepis, że w Wigilię Pięćdziesiątnicy powtarza się we wszystkim porządek liturgii Wielkiej Soboty[4]. Tak jest m. in. w przypadku *Ordo* XXVIII, wg którego poświęcenie świecy w Wielką Sobotę rozpoczyna się *hora nona*, gdy kapłani i lewici[5] zbierają się w zakrystii i wkładają szaty, w których należy sprawować Wigilie[6]. Zapaliwszy świecę, wszyscy razem wchodzą z nią w ciszy do kościoła, bez żadnego śpiewu i stawiają na świeczniku przed ołtarzem. Diakon prosi jednego z obecnych kapłanów lub lewitów o modlitwę za niego, a powstawszy mówi *Dominus vobiscum* oraz oracje podaną przez używany sakramentarz[7]. Po modlitwie kapłani siadają, ale diakoni wciąż stoją. Diakon rozpoczyna dialog, jak zwykle przed prefacją, po czym przechodzi do „konsekracji" świecy[8]. Od poświęconej w ten sposób świecy zapala się dwie inne świece oraz pozostałe światła, które wcześniej musiały być wygaszone. Możemy przypuszczać, że w podobny sposób wyglądała ta część liturgii wigilijnej tam, gdzie ją praktykowano.

4 „Hunc autem supradictum ordinem, sicut in hoc sabbato paschae, sic et in sabbato pentecosten omnimodis celebretur" (OR XXVIII, 85).

5 Jest to pojęcie znajdujące się w samym tekście *Ordo*, którego używano często w odniesieniu do diakonów, a z czasem także subdiakonów, czyli posługujących wyższego stopnia, pełniących posługę najbliżej kapłana. Z pewnością to określenie było zainspirowane obrzędami starotestamentalnymi, gdzie potomkowie Lewiego z nakazu Bożego pomagali kapłanom (potomkom Aarona) w sprawowaniu kultu (Lb 3, 5-10).

6 Nie ma jasnego stwierdzenia o jakie szaty chodzi, ale z pewnością były to szaty odpowiadające dniom pokutnym, a dla lewitów (diakona i subdiakona) prawdopodobnie *planetae plicatae*, czyli podwijane z przodu ornaty, o których wyraźną wzmiankę znajdziemy nieco dalej. Dawniej bowiem wszyscy posługujący różnych stopni nosili ornaty – takie świadectwo znajdujemy jeszcze u Amalariusza (Amalariusz z Metzu, 2017, 222). Gdzieniegdzie taka praktyka przetrwała aż do XI w. Natomiast w przypadku posługujących wyższych stopni ornaty te były podwijane z przodu – takie szaty na wiele wieków pozostały w liturgii rzymskiej jako *planetae plicatae* i były używane przynajmniej w znaczniejszych kościołach (katedrach, bazylikach, kolegiatach, itp.) oraz niektórych kościołach parafialnych aż do reformy lat 50-tych XX w. (De Puniet, 1930, 168-169; De Villiers, 2016).

7 Na podstawie tekstu *Ordo* nie jesteśmy w stanie zidentyfikować tego sakramentarza, natomiast ani w GeV ani w GrH nie znajdujemy takiej modlitwy.

8 W rycie rzymskim prefacja wiąże się szczególnie z konsekracją i nieraz mówimy o „prefacji konsekracyjnej", jak w przypadku sakramentu święceń czy konsekracji kościoła, Oleju Krzyżma, etc.

Dalsza część liturgii wielkosobotniej, w której odczytuje się proroctwa – dłuższe lekcje zaczerpnięte ze Starego Testamentu, przeplatane kantykami i oracjami, w świetle wspomnianych wyżej *Ordines* była dość różnorodna we wczesnym średniowieczu w zależności od zwyczajów lokalnych. Najbardziej rozbudowany opis znajdujemy w dodatku do wyżej wspomnianego *Ordo*, który przywołamy tu, by dać pewne wyobrażenie o tych obrzędach. Zgodnie z tym ceremoniałem, gdy biskup zajął już dwoje miejsce, subdiakon zdejmował ornat (*exuit se planeta*[9]), a wszedłszy na ambonę odczytuje lekcję *In principio creavit Deus caelum et terram*, pominąwszy tytuł księgi. Tak też zaczynały się pozostałe lekcje, odczytywane najpierw po grecku, a następnie po łacinie. Po lekcji biskup powstawszy mówił *Oremus*, diakon natomiast dodawał *Flectamus genua*, a następnie *Levate*, po czym biskup odmawiał oracje – taki sam schemat obowiązywał przy każdej lekcji. Następnie lekcja *Factum est in vigilia matutina* oraz kantyk *Cantemus domino* – najpierw po grecku, później po łacinie – oraz kolejna oracja. Także w obu językach lekcja *Adprehendent septem mulieres* wraz z kantykiem *Vinea* oraz właściwą oracją. Ostatnia przewidziana lekcja to *Scripsit Moyses canticum* wraz ze swoją oracją. Po niej śpiewano psalm *Sicut cervus*, także w obu językach, a biskup, zwróciwszy się do wiernych na *Dominus vobiscum*, w kierunku wschodnim odmawiał przewidzianą oracje. Po następnym *Dominus vobiscum* biskup udaje się *ad fontes*, czyli do baptysterium (OR XXVIII Appendix, 412-413).

Kolejne obrzędy zostały szczegółowo opisane w *Ordo* XXVIII A (n. 1-23), które wskazuje, że w Wigilię Zesłania Ducha Świętego zachowuje się ten sam porządek obrzędów chrzcielnych, co w Wielką Sobotę, kiedy wyglądał on następująco. Biskup z kapłanami, w asyście dwóch diakonów szedł w procesji do baptysterium[10], poprzedzony przez dwóch *notarii* niosących wysokie świece. W tej procesji śpiewano litanię i niesiono także wonności i kadzidła. Po zakończeniu litanii, gdy całe duchowieństwo (oraz wierni z licznymi światłami) stało wokół baptysterium i nastała cisza, biskup mówił *Dominus vobiscum* i odmawiał modlitwę *Omnipotens sempiterne Deus, adesto magnae pietatis tuae mysteriis*, którą znajdujemy w Sakramentarzach oraz późniejszych księgach liturgii rzymskiej. Dalej następowała „konsekracja[11] źródła [chrzcielnego]", czyli poświęcenie wody chrzcielnej, rozpoczynające się zwykłym dialogiem przed prefacją, którą kontynuował biskup, czyniąc przewidziane gesty

9 Wspomnieliśmy już, że lewici mogli mieć na sobie tzw. *planetae plicatae*, czyli „podwijane ornaty".

10 Miejsce w kościele, w którym znajduje się chrzcielnica, nazywana źródłem chrzcielnym (*fons baptismalis*) – miejsce udzielania chrztu świętego. Szczególnie znanym przykładem baptysterium jest bazylika św. Jana Chrzciciela, przylegająca do Archibazyliki Papieskiej na Lateranie, gdzie zgodnie z tradycją został ochrzczony cesarz Konstantyn Wielki. Niewątpliwie także do tego wzorcowego baptysterium odnosiły się wczesnośredniowieczne *Ordines Romani.*

11 Wspominaliśmy już wyżej o „konsekracyjnym" wymiarze prefacji w liturgii rzymskiej.

w konkretnych momentach. Czynił znak krzyża na słowa *hanc aquam*, dzieląc wodę na kształt krzyża. Drugi znak krzyża przy *Unde benedico* † *te, creatura aquae*, a trzeci mówiąc: *Benedico* † *te et per Iesum christum filium eius*[12]. Prefacja była kontynuowana do słów: *in nomine patris et filii et spiritus sancti*, po czym biskup zmieniał ton głosu na *Haec nobis praecepta servantibus, tu, Deus omnipotens, adesto* aż do *mentibus efficaces*. Następnie do wody wstawiano świece (w liczbie mnogiej, zapewne te dwie przyniesione) na słowa: *Descendat in hac plenitudine fontis virtus spiritus tui*[13]. Biskup trzykrotnie dmuchał w wodę i kontynuował modlitwę aż do końca. Przy pomocy złotego naczynia wlewał Krzyżmo do poświęconej wody na kształt krzyża, mieszał i skrapiał wodą baptysterium i obecnych. Wierni mogli przy tej okazji nabrać wody do własnych naczyń. Po trzech pytaniach o Wiarę w Trójcę Przenajświętszą zadawanych przez prezbitera następował chrzest – część katechumenów wg uznania chrzcił sam biskup, a pozostałych kapłani przy pomocy diakonów, przy czym asystowali także akolici[14]. Przy chrzcie używana była znana do dziś formuła. Prezbiterzy namaszczali neofitów na czubku głowy kciukiem umoczonym w Oleju Św. Krzyżma, przy słowach, które tłumaczy się w ten sposób: *Bóg wszechmogący, Ojciec Pana naszego Jezusa Chrystusa, który cię odrodził z wody i z Ducha Świętego oraz udzielił ci odpuszczenia wszystkich grzechów, niechaj cię namaści Krzyżmem zbawienia w Chrystusie Jezusie, Panu naszym, na życie wieczne*[15]*.* Siedząc na przygotowanym miejscu biskup dawał neofitom szaty, których pozostałość mamy do dziś w postaci symbolicznej białej szaty oraz dziesięć monet. Następnie, odmówiwszy oracje przewidzianą przez Sakramentarz, bierzmował stojących wkoło neofitów. Przy śpiewie litanii wracano do ołtarza, a biskup z posługującymi do zakrystii, skąd w szatach świątecznych wychodził przy słowach *Agnus Dei*, kiedy rozświetlano kościół. Po zakończeniu litanii wraz z końcowym *Kyrie*, biskup intonował *Gloria in excelsis Deo*.

Dalszy opis w *Ordines* wskazuje już teksty własne Wielkiej Soboty, których zapewne nie powtarzano w Wigilię Pięćdziesiątnicy, gdyż odnoszą się wprost do uroczystości Zmartwychwstania Pańskiego, jednak i w późniejszych księgach na tę wigilię zachował się przepis, by na Ewangelię nie używać świec, a tylko kadzidło (Martinucci, 1911-1915, liber II, 266). Zresztą *Ordo* XXVIII A wyraźnie precyzuje,

12 Wszystkie wspomniane znaki krzyża odnajdziemy, wraz z dodatkowymi gestami, w późniejszych księgach rzymskich.

13 W późniejszych obrzędach rzymskich odnajdziemy ten symboliczny obrzęd, ale z wykorzystaniem paschału – także w Wigilię Zesłania Ducha Świętego.

14 *Ordo* wskazuje wyraźnie na chrzest przez zanurzenie, co wymagało większego zaangażowania posługujących.

15 *Por.* GeV 450; GrH 375. Ta modlitwa przy namaszczeniu Krzyżmem nowo ochrzczonych pozostała na długo w liturgii rzymskiej, a uległa zmianie po Soborze Watykańskim II.

że to porządek chrzcielny powtarza się dokładnie *in sabbato pentecosten*, ale nie koniecznie porządek mszalny (OR XVIII A, 23).

Bardziej szczegółowo już samą Wigilię Zesłania Ducha Świętego opisuje *Ordo* L, które znalazło się na ostatnim miejscu w edycji krytycznej *Ordines* wczesnośredniowiecznych opracowanej przez Andrieu. Najstarszy zawierający je manuskrypt – który przetrwał do naszych czasów – pochodzi z końca X w., szesnaście jest datowanych na XI w., natomiast pięć z nich sięga XII w.[16] Zatem można stwierdzić, że średnio trzy wieki dzielą rękopisy zawierające tekst tego *Ordo* od tych wspomnianych wyżej (Andrieu, 1931, t. I, 29-464).

W rozdziale XXXIX *Ordo* L, zatytułowanym *De sabbato sancto in vigilia pentecostes*[17], znajdujemy informację, że był to dzień, w którym wszyscy zachowywali post[18]. W liturgii tego dnia zachowywano porządek lekcji i obrzędów chrzcielnych, jak w Wigilię Paschalną. Liturgię rozpoczynano *hora octava* odczytaniem czterech lekcji i śpiewem czterech kantyków, po których następowały oracje, jak w Wielką Sobotę. *Ordo* wyraźnie pomija tu obrzęd poświęcenia świecy na początku tej liturgii, choć w szczegółach podaje jego opis na początku liturgii wielkosobotniej. Lekcje są wyraźnie wskazane: pierwsza lekcja *Tentavit Deus Abraham* z kantykiem *Cantemus Domino* i oracją *Deus, qui in Abrahae famuli tui opere*, druga *Scripsit Moyses* z kantykiem *Attende caelum* i oracją *Deus, qui nobis per prophetarum ora*, trzecia *Apprehendent septem mulieres* z kantykiem *Vinea facta est* i oracją *Deus, qui nos ad caelebrandam* oraz czwarta *Audi Israel* (tu bez kantyku) z oracją *Deus incommutabilis virtus*. Po czwartej oracji kantyk *Sicut cervus* z Wielkiej Soboty, ale po nim zmieniona oracja *Concede quaesumus omnipotens deus, ut qui sollemnitatem dono spiritus sancti*. Następuje procesja do baptysterium z Krzyżmem i ze świecami przy śpiewie litanii, nazwanej tu *letania norica*, która zaczyna się od słów: *Rex sanctorum angelorum*[19]. Obrzędy chrzcielne odbywają się, jak w Wielką Sobotę, gdzie opis w *Ordo* L zgadza się w swej istocie z wyżej już podanym z *Ordo* XXXVIII A. Po zakończeniu tych obrzędów ma miejsce Msza „publiczna"[20] – w Rzymie było to u św. Jana na Lateranie,

16 Jeden tylko drugiej połowy dwunastego stulecia.

17 Co można przetłumaczyć: „O świętej sobocie wigilii Pięćdziesiątnicy".

18 Praktyka postu ścisłego tego dnia przetrwała w Kościele rzymskim do II. poł. XX w., znajdując swój wyraz w starym kodeksie: *Lex abstinentiae simul et ieiunii servanda est feria quarta Cinerum, feriis sextis et sabbatis Quadragesimae et feriis Quatuor Temporum, pervigiliis Pentecostes, Deiparae in caelum assumptae, Omnium Sanctorum et Nativitatis Domini.* (CIC 1917, c. 1252, § 2).

19 W swojej strukturze ten śpiew przypomina jednak bardziej hymn niż litanię w dzisiejszym rozumieniu, z pewnymi wersetami, które się naprzemiennie powtarzały.

20 Warto zwrócić uwagę na to określenie *missam publicam*, które pojawia się w *Ordo*. W okresie, z którego pochodzi *Ordo* L, zaczęły się upowszechniać tzw. Msze prywatne. Choć oczywiście ze swej natury każda Msza Święta (podobnie jak Godziny Kanoniczne odmawiane przez tych, którzy są do tego zobowiązani jako ministrzy Kościoła) jest aktem publicznym sprawowanym w imieniu całego Kościoła,

jak w Wielką Sobotę. Na wejście asysty śpiewano litanię, trzykrotnie powtarzaną, a przy słowach *Agnus Dei*, kantor głośno mówił *Accendite*, na to zaś polecenie zapalano wszystkie światła w kościele na wejście biskupa, który przy ołtarzu intonował *Gloria in excelsis Deo.* We Mszy śpiewano *Alleluja. Confitemini* oraz tractus *Laudate Dominum*, jak w Wielką Sobotę (OR L, XXXIX, 1-17).

Sakramentarz Gregoriański (GrH 507-515) wskazuje dokładnie te same lekcje i podaje tekst oracji wspomnianych w *Ordo* L. Na taki sam układ liturgii wigilijnej wskazuje Amalariusz z Metz w swym dziele *De ecclesiasticis officiis*, zaznaczając różnice w odniesieniu do Wielkiej Soboty oraz znaczenie tych tekstów (Amalariusz z Metzu, 2016, 179-182). Sakramentarz Gelazjański (GeV 618-623) również podaje cztery lekcje, ale nie pokrywają się one z podanymi wyżej, podobnie jak oracje. Tu także dodatkowo już przed pierwszą lekcją jest podana oracja. Część tych oracji znajdzie swoje miejsce w późniejszych księgach liturgicznych, obok tych pochodzących z Sakramentarza Gregoriańskiego (Sodi & Toniolo, 2002, 54-55). W późniejszych księgach średniowiecznych i pierwszych mszałach znajdujemy obrzędy o takiej samej strukturze (*por. tamże*). Zatem mimo rozpowszechnienia praktyki udzielania chrztu św. dzieciom jak najszybciej po narodzeniu, która sprawiła, że w większości miejsc Wigilie Paschy i Pięćdziesiątnicy w dużej mierze przestały być szczególnie uprzywilejowanymi co do uroczystego udzielania tego sakramentu, liturgia Wigilii Zesłania Ducha Świętego, stając się bardziej przygotowaniem do obchodu uroczystości, zachowała jednak swój wyraźny charakter chrzcielny.

2. Obrzędy wigilijne w kolejnych wiekach

2.1. Mszał rzymski Piusa V

Mszał rzymski wydany z polecenia Soboru Trydenckiego przechował rozbudowane obrzędy Wigilii Zesłania Ducha Świętego – bogate dziedzictwo średniowiecznych ksiąg liturgicznych, w którym praktycznie nic się nie zmieniło w porównaniu do rzymskich mszałów przedtrydenckich. Jako przykład można przywołać Mszał wydany w Mediolanie w roku 1474 (Lippe, 1899). W innych rytach zakonnych, które zachowały swoją odrębność, jak ryt dominikański, mimo podobieństwa w ogólnej strukturze tej liturgii, zauważalne są pewne różnice (*Missale S. Ordinis Praedicatorum. (1939), In vigilia Pentecosten*).

Według Mszału rzymskiego ogłoszonego przez św. Piusa V obrzędy Wigilii Pięćdziesiątnicy w swych głównych rysach odtwarzają porządek wskazany przez

to jednak zaczęto używać określenia „Msza prywatna" dla oznaczenie Najświętszej Ofiary sprawowanej przez kapłana indywidualnie, bez śpiewu czy zewnętrznej okazałości, w przeciwieństwie do Mszy uroczystej, okazującej zewnętrznie jej publiczny charakter.

wczesnośredniowieczne *Ordines Romani*, a szczególnie *Ordo* L, którego opis przedstawiliśmy wyżej bardziej szczegółowo.

W przygotowaniu do dnia uroczystego poświęcenia „źródła chrzcielnego" i udzielania chrztu należało powstrzymywać się od administrowania tego sakramentu w ciągu ośmiu poprzedzających dni poza przypadkiem zagrożenia życia – powtórzenie reguły, która obowiązywała dawniej w przypadku Wielkanocy. Chrzcielnicę opróżniano, napełniano świeżą wodą i przyozdabiano na tę okazję zielonymi liśćmi i kwiatami, jak na Wigilię Wielkanocną. Zostawiano jednak trochę wody chrzcielnej (poświęconej w Wielką Sobotę) w zakrystii na wypadek potrzeby (Martinucci, 1911-1915, liber II, 263).

Sama liturgia wigilijna rozpoczyna się przy zgaszonych świecach ołtarzowych[21] po Nonie – popołudniowej godzinie brewiarzowej, którą jednak z pewnością przy tej okazji antycypowano w godzinach przedpołudniowych, przynajmniej tam, gdzie był obowiązek modlitwy chórowej, ze względu na obowiązujący w tamtym czasie zakaz odprawiania Mszy Świętej po południu[22]. Od początku liturgii aż do intonacji *Gloria* zakazane jest zupełnie użycie organów, jak w Wielką Sobotę. Na wyjście asysty z zakrystii nie używa się sygnaturki. Kapłan wkłada fioletowe szaty mszalne (w przypadku biskupa były to pełne mszalne szaty pontyfikalne), a diakon z subdiakonem oprócz humerału, alby, cingulum, minipularza i, w przypadku diakona, stuły, przynajmniej w znaczniejszych kościołach (tzn. katedrach, kolegiatach, kościołach opackich czy większych parafiach) zakładają *planetae plicatae*, tj. podwijane z przodu ornaty, o których już wspominaliśmy wyżej[23]. Duchowieństwo przychodzi do ołtarza w ciszy. Kapłan wstąpiwszy po stopniach ołtarza całuje go, po czym przechodzi do mszału, z którego po cichu odczytuje 6 lekcji[24] i wskazane po nich śpiewy, a po ich wykonaniu przez lektorów i scholę, śpiewa przewidziane oracje, poprzedzając je wezwaniem *Oremus*, ale bez *Flectamus genua*[25]. Biskup natomiast po ucałowaniu ołtarza wraca do tronu i tam czyni to, co zwykły kapłan przy ołtarzu[26]. Lekcje są czytane przez lektorów w tonie proroctwa, bez tytułu, z mszału

21 O pozostałych światłach w kościele rubryki mszalne i ceremoniały nie wspominały.

22 Niewątpliwie było to jednak odniesienie historyczne wskazujące, że w dawnym założeniu była to liturgia popołudniowa czy wieczorna, jak w przypadku Wielkiej Soboty.

23 Także kanonicy-diakoni asystujący biskupowi przy tronie zakładali *planetae plicatae*, tak samo jak pozostali obecni w chórze kanonicy w stopniu diakonatu i subdiakonatu.

24 Ewentualnie je śpiewał lub odczytywał na głos w przypadku braku innych wyświęconych posługujących.

25 Ze względu na to, że te obrzędy mają miejsce w radosnym okresie wielkanocnym. Jednak niektóre *Ordines Romani* wskazywały, że także w tę Wigilię klękano przed oracjami na *Flectamus genua*, jak w Wielką Sobotę.

26 W dawnym zwyczaju rzymskim bardzo wyraźne było to rozróżnienie – tylko biskup mógł pewnych obrzędów mszalnych (szczególnie w pierwszej części Mszy) dokonywać przy swoim siedzeniu – tronie

położonego na ogołoconym pulpicie ustawionym na środku przed ołtarzem. Po nich nie odpowiada się *Deo gratias*[27]. Porządek lekcji, śpiewów i oracji jest następujący. Pierwsze proroctwo to *Tentavit Deus Abraham* (Rdz 22, 1-19) z oracją *Deus, qui Abrahae*[28]. Drugie proroctwo *Factum est in vigilia matutina* (Wj 14, 24-31; 15, 1) kantykiem *Cantemus Domino* i oracją *Deus, qui primis temporibus*[29]. Trzecie *Scripsit Moyses canticum* (Pwt 31, 22-30) z kantykiem *Attende, coelum, et loquar* (stanowiącym kontynuację lekcji) i oracją *Deus, glorificatio fidelium*[30]. Czwarte *Apprehendent septem mulieres* (Iz 4 1-6) kantykiem *Vinea facta est* i oracją *Omnipotens sempiterne Deus*[31]. Piąte *Audi, Israel, mandata vitae* (Ba 3, 9-38) z oracją *Deus, qui nobis per Prophetárum ora*[32]. Szóste *Facta est super me manus Dómini* (Ez 37, 1-14) z oracją *Dómine, Deus virtútum*. Widzimy wyraźnie w zbiorze tych lekcji kompilację tekstów z różnych źródeł średniowiecznych, które organicznie połączyły się ze sobą w tych obrzędach. Jeśli są katechumeni do chrztu, w czasie proroctw jeden z kapłanów dopełnia nad nimi obrzędów przygotowujących do sakramentu, które są starszym rytuale rzymskim streszczeniem ceremonii towarzyszących dawnym skrutyniom, rozłożonych w wiekach wcześniejszych najczęściej na czas Wielkiego Postu. Do tych obrzędów, dokonywanych w stule fioletowej (lub nawet kapie, w przypadku dorosłych katechumenów), zaliczały się m. in. egzorcyzmy, podanie soli, wprowadzenie do kościoła, odmówienie Składu Apostolskiego i Modlitwy Pańskiej i namaszczenie Olejem katechumenów. Jeśli nie byłoby innego kapłana, tych obrzędów dokonuje sam celebrans tuż przed poświęceniem wody chrzcielnej lub przed samym chrztem. Po ostatniej oracji kapłan przy swoim siedzeniu zmienia ornat na kapę, zdjąwszy wraz z diakonem i subdiakonem manipularz. Biskup przed włożeniem kapy zdejmuje manipularz, ornat oraz pontyfikalia: rękawiczki, dalmatykę i tunicellę. W tym czasie – wyjątkowo po Wniebowstąpieniu – zapala się paschał[33], używany

lub faldistorium, gdy odprawiał poza miejscem swojej jurysdykcji. Zwykli kapłani wszystkie modlitwy mszalne od początku do końca odmawiali z mszału przy ołtarzu (Martinucci, 1911-1915, liber VI, 645-650).

27 Natomiast w liturgii pontyfikalnej lektor szedł do tronu ucałować pierścień biskupa.

28 Oba teksty pochodzą z GrH 507-508.

29 Lekcja i oracja są wskazane przez GeV 620.

30 Lekcja, kantyk i oracja z GeV 621; lekcja z Pwt jest też wskazana przez GrH 509, ale z inną oracją.

31 Lekcja, kantyk i oracja wg GeV 622; lekcja z Izajasza jest też wskazana przez GrH 511, ale z inną oracją.

32 Lekcja wskazana w GrH 513 (choć jako *Lectio hieremiae prophetae*); oracja z GrH 510.

33 W liturgicznej tradycji rzymskiej paschał miał ściśle określone znaczenie – symbolizował ziemską obecność Naszego Zbawiciela po Jego Zmartwychwstaniu. Zresztą nawet w czasie wielkanocnym nie wolno go było zapalać w Mszach Dni Krzyżowych mających charakter pokutny, w Mszach za zmarłych i wobec wystawionego uroczyście Najświętszego Sakramentu. Obowiązkowo miał się palić tylko w trzy pierwsze dni Wielkanocy i niedziele wielkanocne; w pozostałe dni wg lokalnego zwyczaju. W uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego po Ewangelii głównej Mszy Św. gaszono świecę paschalną – ze

do poświęcenia wody chrzcielnej, który jeden z posługujących niesie na czele procesji do baptysterium. W czasie tej procesji, w której za paschałem niesie się krzyż i świece, śpiewa się wspaniały tractus *Sicut cervus*, wspomniany przez wszystkie wyżej wymienione wczesnośredniowieczne źródła. Doszedłszy do baptysterium, ale jeszcze przed wejściem do niego, celebrans zwrócony do krzyża mówi *Dominus vobiscum* i pochodzącą z GrH 515 oracje *Concéde, quæsumus, omnípotens Deus*, różną od tej, którą w tym miejscu odmawia kapłan w Wielką Sobotę, jak w *Ordo* L. Po wejściu do kaplicy chrzcielnej, celebrans rozpoczyna poświęcenie wody chrzcielnej w tym samym porządku, co w Wielką Sobotę. Odmawia najpierw modlitwę *Omnipotens sempiterne Deus, adesto magnae pietatis tuae mysteriis*, po której zwyczajnym dialogiem rozpoczyna prefację *Vere dignum et justum est invisibili pontentia*. Teksty te są wskazane przez cytowane *Ordines Romani* i zaczerpnięte niemal dosłownie (zauważalne są tylko drobne, nieistotne dla struktury i znaczenia tekstu zmiany) z GeV 444-448 oraz GrH 373-374e. Tej pięknej modlitwie konsekracyjnej towarzyszą liczne gesty, m. in. te już wspomniane wyżej na przykładzie średniowiecznych źródeł. W przewidzianych momentach śpiewu prefacji dzieli prawą ręką wodę na krzyż; w innych miejscach dotyka wodę ręką; kreśli trzy znaki krzyża po nad wodą; rozdziela wodę prawą ręką i wylewa ją na cztery strony świata: wschód, zachód, północ i południe; trzykroć dmucha w wodę na kształt krzyża; zanurza paschał w wodzie, śpiewając trzykrotnie, coraz wyżej, słowa *Descendat in hanc plenitudinem* etc., i trzykrotnie jednocześnie coraz głębiej zanurzając paschał; po trzecim zanurzeniu i śpiewie, przed wyjęciem paschału z wody oddycha trzykroć na wodę, w kształcie litery φ. Ten starodawny obrzęd „konsekracji" wody chrzcielnej wyraźnie podkreśla jej szczególne znaczenie. Po prefacji nabiera się część poświęconej wody do naczyń na użytek wiernych i do obrzędu pokropienia w niedzielę. Jeden z obecnych kapłanów lub sam celebrans otrzymawszy kropidło kropi najpierw sam siebie, później stojących wokół, w końcu zaś wszystkich wiernych przechodząc przez kościół. Na koniec do wody w chrzcielnicy dodaje się Oleje święte katechumenów i Krzyżma, które kapłan miesza z wodą prawą ręką. Jeśli są katechumeni, to w tym miejscu celebrans zmienia szaty na białe (jeśli pierwsza część obrzędów chrzcielnych została już dopełniona wcześniej) i udziela sakramentu, zaczynając od obrzędów, które w rytuale lub pontyfikale są wskazane od wejścia do baptysterium i zmiany szat

względu na jej precyzyjne znaczenie – i chowano w zakrystii. Wyjątkowo wyciągano ją tylko raz na samo poświęcenie wody chrzcielnej w Wigilię Zesłania Ducha Świętego, ze względu na takie samo znaczenie tego obrzędu, dokonywanego wcześniej w Wielką Sobotę z zanurzeniem paschału w tej wodzie. Można szukać różnych znaczeń symbolicznych – m. in. zanurzenie wraz z Chrystusem w śmierć, by z Nim powstać do nowego życia czy też odniesienie do uświęcenia wód Jordanu przez Chrzest Pański. Ogień zapalonego paschału symbolizuje także moc Ducha Świętego: *„descendat in hac plenitudinem fontis virtus Spiritus Sancti"*.

z fioletowych na białe. Gdy odprawia biskup i są obecni dorośli katechumeni, po chrzcie udziela im bierzmowania w odpowiednim miejscu[34]. W szatach fioletowych celebrans wraca w procesji do ołtarza; po zdjęciu kapy kładzie się w prostracji na stopniach ołtarza wraz diakonem i subdiakonem, którzy zdejmują wcześniej *planetae plicatae*. W tym czasie śpiewa litanię do Wszystkich Świętych (w skróconej wersji, przewidzianej przez mszał na tę okoliczność), której wszystkie wezwania powtarza się w całości. Wszyscy pozostali klęczą na swoich miejscach. W liturgii pontyfikalnej biskup klęczy przed ołtarzem opierając się o faldistorium[35], a po obu stronach klęczą diakon z subdiakonem. Natomiast w kościołach, gdzie nie ma baptysterium, litania z prostracją następuje od razu po ostatnim proroctwie z jego oracją. W odpowiednim momencie litanii celebrans wychodzi do zakrystii z posługującymi, by założyć czerwone szaty mszalne; biskup natomiast zmienia szaty w prezbiterium, przed ołtarzem. W tym czasie przygotowuje się ołtarz do Mszy Świętej: zapala się świece, stawia się tablice ołtarzowe, antepedium[36] fioletowe zastępuje się czerwonym, a między kandelabrami można ustawić relikwiarze i wazony z kwiatami[37]. Pod koniec litanii, na słowa *Agnus Dei* celebrans przychodzi przed stopnie ołtarza wraz z posługującymi i rozpoczyna Mszę Świętą. W tym czasie, po powtórzonym wezwaniu *Christe exaudi nos*, od razu rozpoczyna się śpiew mszalnego *Kyrie elejson*[38], gdyż w tej Mszy pomija się – jak w Wielką Sobotę – introit, tj. antyfonę na wejście[39]. Mszę celebrans odprawia jak zwykle. Gdy zaintonuje *Gloria*, odzywają się po raz pierwszy dzwony, dzwonki i organy, które podkreślają radosny charakter tego hymnu i świątecznej już Mszy, jak w Wielką Sobotę. Tak samo też na Ewangelię nie niesie się świec, lecz tylko kadzidło (Martinucci, 1911-1915, liber II, 263-266). Teksty mszalne, a przynajmniej oracje, prefacja oraz zmiany w Kanonie (modlitwy *Communicantes* i *Hanc igitur*) są takie, jak wskazuje GrH 520-525.

34 Zwykle była na to przewidziana osobna kaplica (Martinucci, 1911-1915, liber VI, 645-650).

35 *Faldistorium* to przenośne tzw. krzesło rzymskie, używane dawniej w liturgiach pontyfikalnych przez biskupów i prałatów, którzy nie mieli możliwości używania tronu w danym kościele. Tak np. Biskup diecezjalny poza terenem swojej jurysdykcji (czyli po swoją diecezją) używał zawsze takie siedzenia, gdy pontyfikował. Podobnie czynił nawet w swojej katedrze, jeśli odprawiał np. wobec legata papieskiego. Takiego siedzenia używali także wszyscy biskupi, począwszy od papieża, przy obrzędach pontyfikalnych dokonywanych przy ołtarzu – np. udzielaniu święceń, bierzmowania, a także do modlitwy – jako podparcie.

36 *Antepedium* to ozdoba przymocowywana z przodu ołtarza, zasadniczo w kolorze odprawianego nabożeństwa.

37 W niektórych miejscach wszystkie ozdoby ustawiano jeszcze przed liturgią i zakrywano fioletowymi zasłonami.

38 3 × *Kyrie*, 3 × *Christe* i 3 × *Kyrie*.

39 Jednak w przeciwieństwie do Wielkiej Soboty, w Wigilię Zesłania Ducha Świętego każdy kapłan miał możliwość odprawienia Mszy „prywatnej", bez śpiewu – na potrzebę takich Mszy, mszał podaje dodatkowo introit *Cum sanctificatus*, zaczerpnięty z Mszy środy po czwartej niedzieli Wielkiego Postu.

Tak przedstawiają się obrzędy Wigilii Zesłania Ducha Świętego, które były celebrowane powszechnie w kościołach posługujących się Mszałem rzymskim aż do roku 1955. Widzimy w nich znaczący wpływ obrzędów opisanych w średniowiecznych manuskryptach *Ordines Romani* oraz znaczącą część modlitw zawartych w sakramentarzach. Także sama praktyka rozbudowanej wigilii o charakterze chrzcielnym jest tu kontynuacją bogatej praktyki obrzędowej, która rozwinęła się w średniowieczu w oparciu o zwyczaj sięgający starożytności.

2.2. Reformy liturgiczne XX wieku[40]

W roku 1955 przez Ojca Świętego Piusa XII została ogłoszona reforma obrzędów Wielkiego Tygodnia, która miała wejść w życie od Niedzieli Palmowej roku 1956. Pierwszym etapem tej reformy było ogłoszenie już w 1951 roku, *ad experimentum*, nowych obrzędów Wigilii Paschalnej, znacznie zmodyfikowanych, które następnie z niewielkimi zmianami zostały potwierdzone w roku 1955. Autorom reformy zależało szczególnie na „odnowieniu" obrzędów wielkosobotnich, a na pierwszy plan wysuwano pragnienie przywrócenia tej liturgii jej charakteru nocnego[41]. Można się było spodziewać, że także w pewnym sensie „bliźniacza" Wigilia Pięćdziesiątnicy zostanie poddana podobnym zmianom, jednak tak się nie stało. Z nie do końca dziś jasnych powodów liturgia Wigilii Zesłania Ducha Świętego nie została zreformowana na podobieństwo Wigilii Paschalnej, ale *de facto* usunięta, gdyż instrukcja o porządku Wielkiego Tygodnia stwierdza jednym zdaniem, że w Wigilię Pięćdziesiątnicy Msza Święta, także konwentualna czy śpiewana, rozpoczyna się jak zwykle od introitu *Cum sanctificatus*, podanego dawniej dla Mszy „prywatnych", z pominięciem proroctw, poświęcenia wody chrzcielnej (a zatem także sakramentu chrztu) oraz litanii.[42] Niektórzy komentatorzy wysuwali hipotezę, że pominięcie „małej paschy"[43] przy reformie lat 50. XX wieku było spowodowana brakiem czasu, czy pewnym pośpiechem przy pracach reformatorskich (Carusi, 2019), inni natomiast wskazywali na – co bardziej prawdopodobne – chęć „uwydatnienia jedynej Paschy

40 Więcej szczegółów historycznych dot. tej reformy można znaleźć w opracowaniach Reida i Hermana (Reid, 2004, 172-182, 219-234; Herman, 2014).

41 Zdaje się jednak, że do osiągnięcia tego celu, któremu trudno odmówić słuszności, nie była konieczna tak radykalna ingerencja w potwierdzone co najmniej kilkuwiekową tradycją obrzędy, i to nie zawsze opierająca się na solidnych podstawach historycznych, a bardziej kierująca się potrzebami duszpasterskimi, które niestety przez swą zmienność nie mogą stanowić solidnego fundamentu.

42 „In Vigilia Pentecostes, omissis lectionibus seu prophetiis, et aquae baptismalis benedictione ac litaniis, Missa, etiam conventualis, vel solemnis aut cantata, incipitur more solito, facta ad gradus altaris confessione, ab Introitu *Cum sanctificatus fuero*, ut in Missali romano ibidem pro Missis privatis ponitur" (*Ordo Hebdomadæ Sanctæ instauratus juxta editionem typicam vaticanam*, Sumptibus et typis Mame, Turonibus 1956, *Instructio de ordine Hebdomadae Sanctae instaurato rite peragendo*, n. 16, s. vii).

43 Jak czasem nazywano rozbudowane obrzędy Wigilii Zesłania Ducha Świętego.

w ciągu roku" (Jeziorski, 2021). Zdaje się, że właśnie takiemu spojrzeniu na sprawę[44] sprzeciwiał się Léon Gromier, francuski liturgista, gdy mówił:

> Wigilia Pięćdziesiątnicy nie ma już nic wspólnego z chrztem, stała się dniem jak każdy inny, zakłamując treść mszału w Kanonie45. Ta wigilia była kłopotliwym sąsiadem, groźnym rywalem! (Gromier, 2007)

Opinia Gromier wpisuje się w szerszą konstruktywną krytykę reformy najważniejszych obrzędów roku liturgicznego, której – mimo w większości entuzjastycznego przyjęcia zmian – nie brakowało, a dziś jest coraz szerzej podejmowana przez badaczy. Choć faktem jest, że na przestrzeni wieków chrzty w Wigilię Pięćdziesiątnicy stawały się coraz rzadsze, jednak sam fakt poświęcenia przy tej okazji wody chrzcielnej przypominał, że przez ten sakrament człowiek odradza się z wody i z Ducha Świętego, co odnosi nas do tajemnicy Jego Zesłania.

Konsekwencją zredukowania w roku 1955 roku Wigilii Zesłania Ducha Świętego do zwykłej struktury Mszy Świętej jest brak bardziej rozbudowanych obrzędów wigilijnych w pierwszych wydaniach Mszału ogłoszonego po Soborze Watykańskim II – na Mszę wigilijną, sprawowaną w sobotę wieczorem, były tylko do dowolnego wyboru dwie kolekty oraz 4 teksty ze Starego Testamentu na pierwszą lekcję. Pierwsza ze wspomnianych kolekt została zaczerpnięta ze zbioru modlitw na tę wigilię w Sakramentarzu Leoniańskim (II. poł. VI w.); pojawiała się ona także w późniejszych sakramentarzach, ale nie zawsze na Wigilię Pięćdziesiątnicy (Zachara, 2012). Druga kolekta natomiast jest ta sama co w Mszale Piusa V. Jeśli chodzi teksty lekcji, tylko jeden z nich – Ez 37, 1-14 opisujący ożywienie wyschłych kości – został przejęty z porządku dawniejszych ksiąg liturgicznych na tę Wigilię (Zachara, 2014). Teksty tej Mszy zostały tak dobrane, by nie było już w nich odniesień do chrztu świętego, zaradzając tym samym pewnej niekonsekwencji, która powstała w tym względzie w starszym mszale po reformie Piusa XII.

2.3. Dzisiejszy status Wigilii Pięćdziesiątnicy

Dopiero w latach 80. XX wieku pojawiła się konkretna próba przywrócenia dłuższego czuwania wigilijnego przed wielką uroczystością Zesłania Ducha Świętego. Modlitwy dla takiej liturgii zostały opublikowane przez Kongregację ds. Kultu Bożego w biuletynie „Notitiae" nr 259 z lutego 1988 roku. Teksty te zostały włączone do nowego

44 Tj. uważaniu za problematyczne podobieństwa Wigilii Pięćdziesiątnicy do Wigilii Paschalnej, jakby miała tu miejsce swego rodzaju rywalizacja.

45 W Kanonie Mszy Świętej od Wigilii Zesłania Ducha Świętego przez całą oktawę celebrans szczególnie polecał neofitów w modlitwie *Hanc igitur*, jak w oktawie wielkanocnej, co nie uległo zmianie po reformie Wielkiego Tygodnia. Także inne teksty Mszy wigilijnej odnosiły się do sakramentu chrztu.

Mszału w roku 2008, a w polskim tłumaczeniu zostały zatwierdzone dn. 2 kwietnia 2019 roku. W nowym formularzu – pozostającym dowolnym – wskazano cztery lekcje starotestamentalne[46] (teksty dotychczas podane do wyboru na pierwszą lekcję), dodając do nich śpiewy i oracje na podobieństwo Wigilii Paschalnej. W ten sposób możliwość sprawowania dłuższych obrzędów wigilijnych została powszechnie przywrócona, natomiast znaczenie Wigilii ograniczono do rozważania tajemnicy Zesłania Ducha Świętego w perspektywie przygotowania uroczystości, wykluczając zupełnie starodawny chrzcielny charakter tych obrzędów (Jeziorski, 2021).

Jednocześnie w niektórych miejscach, gdzie praktykuje się liturgię rzymską w jej starszej formie, pozostały w użyciu obrzędy Wigilii Pięćdziesiątnicy przechowane w Mszale rzymskim sprzed reformy Piusa XII, sprawowane dalej za zgodą Stolicy Apostolskiej (Odpowiedź Kongregacji Nauki Wiary, 2018, 23).

Zakończenie

To krótkie opracowanie pozwoliło nam ukazać początki i stopniowy rozwój obrzędów Wigilii Zesłania Ducha Świętego, który dokonał się przede wszystkim w okresie średniowiecza. Od pierwszych wieków dzień ten był – obok Wielkiej Soboty – szczególnie uprzywilejowanym do udzielania sakramentów chrztu i Bierzmowania. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w obrzędach i tekstach wigilijnych, które nabierały coraz wyraźniejszej formy od okresu wczesnego średniowiecza. Już w *Ordines Romani* czytamy o powtarzaniu w Wigilię Pięćdziesiątnicy uroczystych obrzędów chrzcielnych z Wielkiej Soboty. Sakramentarze i *Ordo* L wskazują nam konkretne teksty biblijne i oracje odmawiane przy tej okazji. Wspaniały obrzęd poświęcenia wody chrzcielnej, tak dawno ukształtowany, przypomina o tajemnicy odrodzenia dzieci Bożych z wody i Ducha Świętego, który został dany Kościołowi w dniu Pięćdziesiątnicy. Obrzędy te, wzorowane w dużej części na wielkosobotnich, za pośrednictwem pierwszych mszałów przeszły, już bez znaczących zmian, do potrydenckiego Mszału Piusa V, według którego były sprawowane powszechnie (z niewielkimi wyjątkami) w Kościele zachodnim do drugiej połowy XX wieku. Widzimy tu wyraźny wpływ i szczególne znaczenie obrzędów średniowiecznych w historii liturgii Wigilii Pięćdziesiątnicy. W roku 1955, za sprawą reformy Wielkiego Tygodnia ogłoszonej przez Piusa XII, obrzędy wigilijne zostały ograniczone do Mszy o zwykłej strukturze, ale zachowującej w tekstach odniesienia do sakramentu chrztu. Te ostatnie zostały usunięte przez zmianę tekstów w Mszale Pawła VI, do którego dopiero w latach 80-tych został zaproponowany dodatek wydłużający sobotnie wigilijne czuwanie przed uroczystością Zesłania Ducha Świętego, włączone do samego Mszału ostatecznie w roku 2008.

46 Pierwsza: Rdz 11, 1-9; druga: Wj 19, 3-8a. 1620b; trzecia: Ez 37, 1-14 oraz czwarta: Jl 3, 1-5.

Widzimy, że na przestrzeni długich wieków historii liturgii rzymskiej, jedynie stosunkowo krótki okres około 50 lat (drugiej połowy XX wieku) został pozbawiony bardziej rozbudowanego przygotowania wielkiej uroczystości Pięćdziesiątnicy przez obrzędy wigilijne, które rozwinęły się w epoce średniowiecznej. Taki obrót spraw może dziwić w kontekście dziejów Kościoła, które w liturgii odznaczały się raczej organicznym rozwojem niż nagłymi zerwaniami z praktyką, szczególnie taką sięgającą dawnych wieków – tym bardziej, że nie wiemy dziś do końca, jaka była konkretna przyczyna tych decyzji. Jednak po niemal pół wieku zrealizowało się pragnienie „wskrzeszenia" starodawnego zwyczaju dłuższej celebracji wigilijnej – średniowieczne źródła liturgiczne z pewnością nie były obojętne inicjatorom tego przedsięwzięcia. Natomiast przy tej okazji definitywnie został porzucony sięgający chrześcijańskiej starożytności wymiar chrzcielny Wigilii Pięćdziesiątnicy, wspominany w dziełach Ojców Kościoła i tak dobitnie podkreślony w księgach liturgicznych, które zachowały się nam od okresu wczesnego średniowiecza, a do niedawna jeszcze obecny w powszechnej praktyce liturgicznej Kościoła zachodniego. Zresztą ten liturgiczny związek Pięćdziesiątnicy z sakramentem chrztu świętego, o którym wspominał m. in. św. Leon Wielki, odnosząc się do przykładu św. Piotra Apostoła, zachowało się w niektórych miejscach, gdzie uroczyste obrzędy *in sabbato pentecosten* są dalej sprawowane według ksiąg potrydenckich, będących owocem organicznego rozwoju liturgii w okresie średniowiecza. Jest to wciąż żywe urzeczywistnienie zamysłu Kościoła, który tego świętego dnia chciał przypominać chrześcijanom, że przez obmycie chrzcielne nie tylko zostali zanurzeni z Chrystusem w śmierć, by z Nim powstać do nowego życia (Rz 6, 3-4), ale stali się także „świątynią Boga" i mieszkaniem Ducha Świętego (1 Kor 3, 16). W ten sposób także liturgiczne księgi i obrzędy średniowieczne aż do dziś, jak w wiekach dawniejszych, wywierają wpływ na praktykę modlitwy publicznej Kościoła i stanowią cenny skarb w długiej historii jego świętej liturgii.

Bibliografia

Amalariusz z Metzu. (2016). Święte obrzędy Kościoła. W T. Gacia (red.), *Dzieła*. T. 1. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Amalariusz z Metzu. (2017). Porządek antyfonarza. Inne pisma o świętych obrzędach. Reguły życia duchownych i mniszek. W T. Gacia (red.). *Dzieła*. T. II. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Andrieu, M. (1931-1961). *Les Ordines Romani du Haut Moyen Age.* Spicilegium Sacrum Lovaniense.

Arnonis Instructio Pastoralis n. IIII. (798). W *Monumenta Germaniae Historica.* (1904). T. 2. (s. 198).

Batiffol, P. (1895). Histoire du Bréviaire romain (s. 2–5). Alphonse Picard et Fils.

Caeremoniale Episcoporum. Editio typica. (1886). F. Pustet.

Caruzi, S. (2019). *Reforma Wielkiego Tygodnia w latach 1951-1956. Od liturgii do teologii śladem wiodących myślicieli*. https://vademecumliturgiczne.pl/2019/04/14/reforma-wielkiego-tygodnia-w-latach-1951-1956-od-liturgii-do-teologii-sladem-wiodacych-myslicieli-ks-stefano-carusi-ibp/ [dostęp 1.04.2026].

Codex Iuris Canonici Pii X P.M. iussu digestus, Benedicti Pp. XV auctoritate promulgatus. (1951). Typis Polyglottis Vaticanis.

De Puniet, P. (1930). *Le Pontifical Romain. Histoire et commentaire: T. 1. Introduction historique. Confirmation et ordinations*. Desclée De Brouwer et Cie.

De Villiers, H. (2016). *Les chasubles pliées – histoire et liturgie*. https://schola-sainte-cecile.com/2016/03/08/les-chasubles-pliees-histoire-et-liturgie [dostęp 1.04.2026].

Deshusses, J. (Red.). (1992). *Le Sacramentaire Grégorien. Ses principales formes d'après les plus anciens manuscrits* (wyd. 3, T. 1). Éditions universitaires Fribourg Suisse.

Eteria (1970), Pielgrzymka do miejsc świętych, W: *Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy*. T. 6. Warszawa: ATK.

Gromier, L. (2007). *Commentaires sur la nouvelle semaine sainte*. https://schola-sainte-cecile.com/2007/05/06/commentaires-de-mgr-gromier-sur-la-nouvelle-semaine-sainte/ [dostęp 1.04.2026]

Herman, J.-P. (2014). *La Pentecôte – Fête élaguée ou restaurée ? La suppression de l'antique vigile baptismale de la Pentecôte*. https://schola-sainte-cecile.com/2014/06/02/la-pentecote-fete-elaguee-ou-restauree [dostęp 1.04.2026.]

Jeziorski, S. (2020). Wigilia Zesłania Ducha Świętego - inspiracja dla życia i misji Kościoła. W *Akta Konferencji Episkopatu Polski. T. 32* (s. 196–198).

Lefebvre, G. (1949). *Mszał rzymski z dodaniem nabożeństw nieszpornych*. A.S. B.L. Bruges.

Lippe, R. (Red.). (1899). *Missale Romanum Mediolani 1474.* London: Henry Bradshaw Society.

Lupton, J.M. (Red.). (1908). *Q. Septimi Florentis Tertulliani De Baptismo.* Cambridge: at the University Press.

Martinucci, P. (1911-1915). *Manuale Sacrarum Caeremoniarum* (I.B.M. Menghini, Red.). Pustet.

Migne, J.P. (1844-1864). *Patrologiae cursus completus. Series latina*. Paris-Montrouge.

Missale Romanum cum lectionibus. Editio iuxta typicam alteram. T. 2. Tempus Quadragesimae – Tempus paschale. (1977). Libreria Editrice Vaticana.

Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum. Editio III juxta typicam vaticanam. (1944). Benzinger Brothers, Inc.

Missale S. Ordinis Praedicatorum. (1939). Romae

Mohlberg, L.C. (Red.). (1960). *Liber Sacramentorum Romanae Aeclesiae Ordinis Anni Circuli*. Herder.

Odpowiedź Kongregacji Nauki Wiary/Papieskiej Komisji „Ecclesia Dei" z dnia 18 listopada 2018, *Prot. N. 39/2011L – ED*, n. 23 [źródło: http://pietrasdawid.pl/msza-trydencka/nagrania-i-zdjecia-z-mszy-trydenckiej/odpowiedz-papieskiej-komisji-ecclesia-dei-na-29; dostęp: 1.04.2026].

Ordo Hebdomadæ Sanctæ instauratus juxta editionem typicam vaticanam. (1956). Sumptibus et typis Mame.

Promemoria bp. Adama Bałabucha, Przewodniczącego Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Konferencji Episkopatu Polski w sprawie dłuższej formy Mszy Wigilijnej Niedzieli Zesłania Ducha Świętego (25.05.2020). (2021). W *Akta Konferencji Episkopatu Polski Nr 32/2020* (s. 193–194). Tarnów: Wydawnictwo Biblos.

Reid, A. (2004). *The Organic Development of the Liturgy*. St Michael's Abbey Press.

Righetti, M. (1969). *Manuale di storia liturgica:* T. 2: *L'anno liturgico* (wyd. 3). Ancora.

Schuster, I. (1929). *Liber Sacramentorum. Notes historiques et liturgiques sur le Missel Romain: T. 4. Le baptême dans l'Esprit et dans le feu (la Sainte liturgie durant le cycle pascal)*. Vromant & C. Sodi, M., & Triacca, A.M. (2002). *Concordantia et indices Missalis Romani.* Città del Vaticano.

Sodi, M., & Triacca, A.M. (Red.). (1998). *Missale Romanum. Editio Princeps (1570).* Città del Vaticano.

Teksty na Mszę Wigilijną Niedzieli Zesłania Ducha Świętego. (2021). W *Akta Konferencji Episkopatu Polski Nr 32/2020* (s. 194–196). Tarnów: Wydawnictwo Biblos.

Zachara, M. (2014). *Czytania Wigilii Zesłania Ducha Świętego – zarys historii*. https://www.liturgia.pl/Czytania-Wigilii-Zeslania-Ducha-Swietego-zarys-historii/ [dostęp 21.09.2026]

Zachara, M. (2012). *Notatki nt. pochodzenia kolekt Wigilii w Mszałach Pawła VI i Piusa V*. https://www.liturgia.pl/Wigilia-Zeslania-Ducha-Swietego/ [dostęp 21.09.2026]